

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Долинської Світлани Василівни
«Українське селянство в переселенській політиці СРСР у 1920-ті роки»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.01 – історія України**

Кандидатська дисертація С.В. Долинської є ґрунтовним дослідженням важливої і маловивченої проблеми вітчизняної історії. Її актуальність визначають, передусім, місце та роль переселенської політики в реалізації концепцій економічного, політичного та соціального розвитку Української держави. Адже, як слушно зазначає у своїй праці дисертантка, переселенська політика є вразливим суспільним сегментом, що об'єднує в собі цілий комплекс проблем, які можуть трансформуватись на чуттєві, у тому числі міжнаціональні й міждержавні протистояння.

У період входження території України до складу СРСР, шляхом добровільних та примусових переселень, партійно-радянське керівництво намагалось створювати штучні конгломерати націй, позбавлені власного історичного коріння. У такий спосіб, використовуючи відомий принцип державного управління «розподіляй і володарюй», воно прагнуло зберегти свою владу в багатонаціональній імперській державі. Наслідки такої політики ми відчуваємо і сьогодні. Військовий конфлікт на Сході України, анексія Росією Кримського півострова красномовно засвідчують необхідність вивчення переселень для ефективного вирішення цих надважливих для нашої держави проблем, використовуючи при цьому історичний досвід.

Належна ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації ґрунтується на цілісному використанні системи філософсько-світоглядних підходів, принципів, загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів дослідження. Автором чітко визначено мету дисертаційної роботи, яка полягає в комплексному вивченні змісту, форм і методів переселенської політики радянської і

компартійної влади у окреслений період; переосмисленні укоріненого розуміння аграрного «перенаселення» в радянській Україні; визначенні місця українства у переселенській політиці СРСР. Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані єдиній меті, що деталізується в конкретних завданнях дослідження. Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження підтверджується також широкою апробацією одержаних результатів дисертації та їх практичним значенням.

Дисертаційне дослідження відзначається високим рівнем наукової новизни. Вперше у вітчизняній історіографії автору вдалося: подати об'єктивну та виважену оцінку переселенської політики радянської держави в 20-х роках ХХ ст.; комплексно дослідити мотиви, зміст і наслідки переселенської політики в СРСР та місце в ній українського селянства; охарактеризувати законодавче забезпечення процесу переселення на всіх його етапах; проаналізувати економічні, соціально-політичні та культурні наслідки переселенської політики для українців.

Логічною є структура наукового дослідження, що відповідає поставленій меті і сформульованим завданням. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Обрана структура роботи дозволила автору комплексно проаналізувати переселенську політику, що проводила радянська влада щодо селян на матеріалах України.

У вступі до роботи дисертанткою обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету й задачі дослідження, його об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну і практичне значення роботи, наведено дані про апробацію результатів дисертації, її структуру та обсяг (с. 5-10).

Грунтовний історіографічний екскурс із досліджуваної проблеми, здійснений у першому розділі (с.11-31), дозволив дисертантці дійти висновку про наявність достатньої кількості праць, які, здебільшого, опосередковано стосуються історії політики переселень в 20-ті рр. ХХ ст. Класифікуючи їх на

групи та провівши аналіз в межах визначених періодів, автор в той же час стверджує про відсутність в українській історичній науці цілісного наукового дослідження про місце та роль українського селянства у переселенській політиці СРСР 1920-х рр. Разом з тим, вважаємо, що історіографічний огляд виглядав би завершеним, якби автор більш ґрунтовніше проаналізувала здобутки зарубіжної історіографії з досліджуваної проблеми.

Дисертаційне дослідження С.В. Долинської виконане на основі достатньо широкої джерельної бази, основу якої склали архівні матеріали (167 справ), що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві Російської Федерації, Російському державному архіві економіки, державних архівах Київської, Полтавської, Чернігівської та Одеської областей. Серед опублікованих джерел, використаних автором та проаналізованих у роботі (с. 36-43): збірники законів, опубліковані перспективні плани, стенографічні звіти, звіти вчених про колонізаційні райони, статистичні збірники, періодичні видання, мемуари, листування, щоденники й спогади сучасників подій. Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики переселенської політики СРСР та визначення місця і ролі в ній українського селянства. Дисертантка вдало збалансувала використання опублікованих та архівних джерел, більшість з яких у науковий обіг вводиться вперше. В той же час, на наш погляд, частку використаної мемуарної літератури та матеріалів періодичної преси варто було б дещо розширити.

Новаційними теоретичними підходами характеризуються другий та третій розділи дослідження, в яких висвітлюється проблема аграрного «перенаселення» в УСРР, визначаються особливості переселенських та міграційних процесів. Так, при характеристиці соціально-економічного становища селянських господарств України після громадянської війни (с. 49-73), дисертанткою проаналізовані такі основні показники як: норми землекористування, забезпечення робочою худобою та інвентарем, стан

кустарної промисловості, рівень безробіття тощо. Проведений аналіз дав змогу автору зробити узагальнюючий висновок про те, що поняття аграрного «перенаселення» на теренах радянської України було викликано політичною доцільністю, бажанням більшовиків утриматись при владі, зменшити вплив заможного селянства на політичне життя УСРР. На основі матеріалів дослідження дисертантка переконливо доводить, що економічні експерименти радянської влади ще більше ускладнили становище селян. Безробіття та неможливість прогодувати власні сім'ї призводили до сезонних міграцій та стихійного переселення українського населення.

При дослідженні переселенської політики радянської влади в Україні та її законодавчої бази (с.73–103), автором використано стратифікаційний підхід, який дозволив врахувати усі фактори, що впливали на становлення нормативно правової бази. Дисертантка стверджує, що більшість законів носили декларативний характер, не виконувались і відповідно не могли полегшити життя переселенця. Позитивним є те, що автор розглядає реалізацію переселенської політики в Україні у порівнянні з її проведенням на територіях РСФРР та БСРР, показуючи комплексну схожість процесів, що відбувались у союзних республіках.

Достатньо ґрунтовно С.В. Долинська досліджує заселення Півдня України (с. 103-115). В роботі аргументовано зазначається, що поряд з українським селянством до переселення були залучені національні меншини єврейського і навіть циганського населення, які не мали землеробських навичок. При цьому російське населення проживало переважно у містах.

Характеризуючи переселенську політику щодо українського селянства на території РСФРР (с.115-133), автор відзначає неналежну її організацію та відверту безгосподарність чиновників, що надзвичайно ускладнювало життя для новоприбулих у складних умовах Сходу РСФРР. Окрім того, переселенські органи продовжували політику змішування переселенців різних національностей, яка провадилась до революції, в результаті чого українці

досить швидко втрачали свою національну ідентичність та поступово русифікувались.

Цікавий фактичний та аналітичний матеріал розміщено у підрозділі присвяченому облаштуванню українських селян в місцях переселення (с. 133-159). Автор, на основі конкретних фактів, переконливо доводить, що, при облаштуванні на території РСФРР, селяни-переселенці значно зuboжіли, порівняно з їх матеріальним становищем в УСРР. Незначне збільшення грошового кредиту було не здатне виправити їх складне матеріальне становище. Допомога, яка передбачалась переселенцям, фактично надавалась у незначному обсязі з численними порушеннями. Проте, незважаючи на всі негативні фактори, більшість господарств ставали товарними вже на другий рік після поселення.

Характеризуючи соціально-економічні наслідки переселенської політики СРСР для України в означений період (с. 159-170), дисертантка стверджує, що така політика не покращила ситуації із землекористуванням та забезпеченням продовольством в Україні, однак дала можливість окремим селянам отримати ділянку на малоосвоєних землях Півдня України та Сходу РСФРР. Разом з тим, через загальну неорганізованість і недостатнє фінансування, ефективність заходів була досить низькою, в результаті чого держава зазнавала суттєвих збитків, а переселенці досить часто опинялися без засобів існування.

Не викликають заперечень ґрунтовні та виважені висновки дослідження С.В. Долинської (с.170–174). В них автором узагальнено основні результати проведеного дослідження, обґрунтовано пропозиції та рекомендації, які можуть бути корисними в роботі державних органів щодо надання допомоги переселенцям і біженцям в сучасних складних умовах військово-політичної нестабільності та зовнішніх загроз для України. Цінним доповненням до теоретико-фактологічного матеріалу дисертації є додатки (с. 247-265), які містять переважно архівні матеріали статистичного характеру.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації повно відображені в опублікованих 10 наукових працях: чотирьох статтях у

вітчизняних наукових фахових виданнях, одній – у зарубіжному науковому періодичному виданні, п'яти – в матеріалах конференцій. Автореферат відображає структуру дисертаційної роботи С.В. Долинської, достатньою мірою висвітлює зміст та основні положення роботи.

Результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Сформульовані у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані при написанні загальних праць з історії України, української культури, підготовці спецкурсів для студентів історичних, соціологічних та спеціальностей вищих навчальних закладів, складанні програм і методичних рекомендацій тощо.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, слід вказати на певні зауваження та побажання. На них слід зупинитися, щоб з'ясувати дискусійні тлумачення, почути відповідь на зауваження опонента:

1. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1921 по 1929 роки. Нижня межа відповідає проголошенню НЕПу. Верхня межа приурочена до початку колективізації та згортання НЕПу. Однак, переселення тривали і після 1929 року. Тому залишається не до кінця зрозумілим, чому верхня межа окреслена саме цим роком, адже в дисертації зустрічається інформація датована 1930-ми роками.
2. У тексті дисертації (с. 43-48) вміщено надто загальні відомості про методологію дослідження. На нашу думку, дисертантці слід було конкретизувати використання методологічного інструментарію в цій історичній праці.
3. Дисертанткою досить ґрунтовно охарактеризовано переселенські процеси, в які були втягнуті селяни-українці, натомість значно менше уваги приділено переселенню представників національних меншин.
4. Для повного і всебічного висвітлення проблеми соціально-економічних наслідків переселенської політики доречно було б ґрунтовно охарактеризувати зміни у матеріальному становищі українських селян за попереднім місцем проживання та після переселення їх на схід РСФРР.

5. Вважаємо, що зміст дисертації дещо переобтяжений фактологічним матеріалом, цифровими та статистичними даними.

Втім, висловлені зауваження та побажання не мають принципового характеру та суттєво не впливають на наукову цінність роботи. Дане дослідження є завершеною, самостійною працею, яка вирішує у повному обсязі поставлену актуальну проблему. У ньому отримано нові обґрунтовані та достовірні результати, які є суттєвими для вивчення соціально-економічного життя в Україні в 1920-х рр.

Вважаємо, що дисертація С.В. Долинської «Українське селянство в переселенській політиці СРСР у 1920-ті роки», відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, а її автор, Долинська Світлана Василівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії

Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

02.10.2015 р.

[Handwritten signature]
Засвідчую
Директорка відділу кадрів
"05" 10 2015

О. А. Мельничук

